

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Л. М. Захаренко, старший психолог
відділення психологічного забезпечення
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТУ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МВС УКРАЇНИ

Висвітлено та проаналізовано результати емпіричного дослідження ціннісних орієнтацій курсантів залежно від профілю часової орієнтації та життєдіяльності.

Ключові слова: ціннісні орієнтації; часова орієнтація; термінальні цінності; інструментальні цінності; смисложиттєві орієнтації.

Вивченню життєвої перспективи особистості відводиться значне місце у дослідженнях філософів, соціологів, педагогів, психологів та ін. Значна увага психологічної науки зосереджена на дослідженні основного поняття психології життєвого шляху – життєвої перспективи особистості, уведеної Є. І. Головахою (1988). “Серцевиною” життєвої перспективи особистості, згідно з Є. І. Головахою, є ціннісні орієнтації, які лежать в основі визначення життєвих цілей та планів, здійснюють регуляцію життєвих виборів [1, с. 23].

Юнацький вік – це сенситивний період формування життєвих перспектив (Л. С. Виготський, Є. І. Головаха, І. С. Кон). Період юнацтва у курсантів вищого спеціалізованого навчального закладу проходить в умовах жорсткої регламентації навчально-службової діяльності, чим значно відрізняється від життя їх однолітків – студентів цивільних вищих навчальних закладів (ВНЗ). У вищих навчальних закладах МВС України навчаються курсанти, які є особами рядового і начальницького складу ОВС без офіцерських звань, віком від 17 до 25 років. Згідно з віковою періодизацією І. С. Кона, такий віковий період охоплює етапи ранньої (від 14–15 до 18 років) та пізньої юності чи початку дорослості (від 18 до 23–25 років) [2].

У дослідженнях науковців на монографічному рівні розглянуто психологічні особливості формування життєвої перспективи особистості в юнацькому віці (Є. І. Головаха, 1988; А. Є. Левенець, 2006; В. Г. Панок, 2006; Г. В. Рудь, 2006; Л. Д. Тодорів, 2000; А. І. Федоров, 1996 та ін.). Дослідники

одноставні у тому, що передумовою успішної самореалізації людини в майбутньому є наявність узгоджених життєвих перспектив, в основу яких покладена узгоджена система ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації справляють вплив на функції цілепокладання, прогнозування, планування, самоорганізації, контролю і корекції, цілеспрямованості поведінки на життєві цілі і конкретні ідеали, виступають як специфічний результат, якого можна досягти у майбутньому. Як недостатню сформованість уявлень людини про своє майбутнє Є. І. Головаха виділяє суперечність ціннісних орієнтацій; неадекватність життєвих цілей; ступінь конкретності життєвих планів (мета має бути підкріплена уявленнями про засоби її досягнення); абстрактність життєвих планів (пов'язана з часовою невизначеністю подій, що передують життєвій меті) [1].

Згідно з результатами сучасних наукових досліджень, ціннісним орієнтаціям особистості притамана часова динаміка, а їх сформованість прямо пов'язана з впевненістю у власному контролі свого життя (Ж. С. Мамедова, 2007). Значущі зміни в ціннісно-смысловій сфері особистості відображаються на емоційній, когнітивній, організаційно-діяльнісній складових життєвої перспективи особистості та специфіці їх взаємозв'язків (І. О. Ральнікова, 2002; О. С. Гурова, 2004; О. О. Іпполітова, 2005; І. В. Шмикова, 2005).

У сучасній науковій літературі бракує досліджень життєвої перспективи (особливості, чинники, параметри і компоненти) курсантів, які навчаються у ВНЗ МВС України. Спроби проаналізувати ціннісні орієнтації курсантів ВНЗ МВС України були зроблені у працях українських дослідників О. М. Тогочинського (2003) і Н. Г. Карпунової (2004).

Зважаючи на вищевикладене, слід звернути увагу на недостатню дослідженість ціннісного компоненту як складової життєвої перспективи курсантів ВНЗ МВС України.

Мета статті полягає у дослідженні ціннісного компоненту життєвої перспективи курсантів із різними профілями часової орієнтації.

У дослідженні взяли участь 353 курсанти 2 курсу Національної академії внутрішніх справ. На основі вираженості показників часової орієнтації (збалансованість/незбалансованість) респонденти були поділені на дві експериментальні групи [3].

Під час дослідження використовувалися методика М. Рокича (адаптація В. О. Ядова, Б. С. Круглова), методика "СЖО" Д. О. Лентьєва, методика "ЗРТ" Ф. Зімбардо (російськомовна версія в адаптації А. В. Сирцової). Оброблення отриманих емпіричних даних проводилося

за допомогою обчислення t -критерію Стюдента, коефіцієнта рангової кореляції Спірмена та коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона.

Ранжування інструментальних та термінальних цінностей (за методикою М. Рокича) досліджуваними експериментальних груп та подальший обрахунок отриманих результатів, проведений за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена, свідчать, що цінності-цілі ($r = 0,83$; $p < 0,01$) та цінності-засоби ($r = 0,54$; $p < 0,05$) осіб із збалансованою і незбалансованою часовими орієнтаціями значно відрізняються.

Найбільш значущими цінностями-цілями особи із збалансованою часовою орієнтацією визначили "наявність хороших і вірних друзів", "матеріально забезпечене життя", "щасливе сімейне життя", особи із незбалансованою часовою орієнтацією – "здоров'я", "щасливе сімейне життя", "любов". Цей блок цінностей характеризує загальну спрямованість особистості.

Середній рівень чи рівень цінностей, яким надається перевага, згідно з даними тестування в обох експериментальних групах, займають: "цікава робота", "суспільне визнання", "продуктивне життя". Загальновизнано, що цінності середнього рівня характеризуються тенденцією до зміни рангового місця залежно від обставин життя.

Цінності-засоби вищого та середнього рівня експериментальних груп відрізняються за цінностями "впевненість в собі", якій друга експериментальна група надала статус значущої, а "матеріально забезпечене життя" і "життєва мудрість" – середнього рівня. Відмінності між цінностями-засобами середнього та нижчого рівнів експериментальних груп полягають у віднесенні першою експериментальною групою цінності "свобода" до середнього рівня, а цінності "пізнання" – до нижчого рівня.

Найменш значущими цінностями респондентами експериментальних груп визнано – "активне діяльне життя", "щастя інших", "розваги", "творчість", "краса природи і мистецтва".

Таким чином, курсанти визнали найменш актуальними термінальні цінності, що пов'язані з творчим сприйняттям та перетворенням світу, впливом на нього та власною реалізацією себе у ньому.

Аналіз ранжування інструментальних цінностей курсантів надав нам інформацію про ті засоби, за допомогою яких вони планують втілювати в життя свої плани, норми поведінки, які розглядаються ними як еталонні. Найвищий рівень серед цінностей-засобів осіб із збалансованою часовою орієнтацією

посили “вихованість”, “освіченість”, “тверда воля”, осіб із незбалансованою часовою орієнтацією – “відповідальність”, “акуратність”, “чесність”.

Схожі ранги зайняли в експериментальних групах цінності “незалежність”, “сміливість у відстоюванні власної думки”, “старанність”, “непримиренність до хиб”. Респонденти експериментальних груп відводять однакове рангове місце цінності “самоконтроль” як здатності самостійно контролювати власну поведінку, не будучи вільним у плануванні власних дій, та сходяться у тому, що “ефективність у справах” і “високі запити” займають нижчий рівень у структурі цінностей-засобів.

Значні відмінності спостерігаються за ієрархіями цінностей “життєрадісність”, “тверда воля”, які визначені другою експериментальною групою як цінності-засоби нижчого рівня, а “чесність”, “чуйність” – вищого рівня.

Отже, інструментальні цінності відображають індивідуалізацію особистісних структур, зафіксованих як певна життєва позиція, лінія поведінки особистості на період реалізації запланованого.

Об’єднання проранжованих ціннісних орієнтацій респондентів у змістовні блоки та порівняння їх групових ієрархій за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена дало змогу визначити, що в експериментальних групах:

прослідковується тенденція до впорядкування за значущістю цінностей, які ввійшли до блоків “ставлення до інших” і “ставлення до себе”, що свідчить про формування сталого образу-Я;

спостерігаються відмінності за блоками цінностей “ставлення до майбутнього” ($r = 0,72$; $p < 0,05$), наявна тенденція до їх гармонізації в осіб із збалансованою часовою орієнтацією;

виявлені відмінності між блоками конкретних ($r = 0,78$; $p < 0,05$) та абстрактних цінностей-цілей ($r = 0,87$; $p < 0,01$), причому для осіб із незбалансованою часовою орієнтацією більш характерними є абстрактні цінності-цілі, ніж конкретні ($r = 0,85$; $p < 0,01$);

простежується тенденція до впорядкування за значущістю цінностей професійної самореалізації, індивідуалістичних цінностей та цінностей самоствердження в осіб із збалансованою часовою орієнтацією та цінностей особистого життя і цінностей спілкування в осіб із незбалансованою часовою орієнтацією.

Для характеристики відмінностей між експериментальними групами за оцінками параметрів смисложиттєвих орієнтацій, локусу контролю і загальної осмисленості життя використовувався *t*-критерій Стюдента. Установлено, що простежуються значні відмінності

середніх значень за показниками “цілі в житті” ($t = 3,558$; $p = 0,018$), “локус контролю-життя” ($t = 3,456$; $p = 0,022$) та показником загальної осмисленості життя ($t = 3,787$; $p = 0,011$) експериментальних груп: особи із збалансованою часовою орієнтацією більш осмислено сприймають власне життя і формують смисложиттєві цілі, більш впевнені у можливості здійснення контролю власного життя.

За допомогою кореляційного аналізу Пірсона проведено оцінювання лінійного кореляційного зв'язку термінальних та інструментальних цінностей досліджуваних з орієнтацією на конкретний часовий відрізок, смисложиттєвими орієнтаціями, загальною осмисленістю життя та локусом контролю.

В експериментальній групі осіб із збалансованим часовим профілем виявлено кореляційні зв'язки ціннісних і часових (крім гедоністичного теперішнього) орієнтацій, у експериментальній групі осіб із незбалансованим часовим профілем відсутні кореляційні зв'язки термінальних цінностей із часовою орієнтацією.

Установлено кореляційні зв'язки термінальних та інструментальних цінностей осіб, у яких часова орієнтація незбалансована, з часовими орієнтаціями (крім негативного минулого і фаталістичного теперішнього): “гедоністичне теперішнє” із вихованістю ($r = 0,295$; $p = 0,004$), життєрадісністю ($r = 0,242$; $p = 0,020$); “позитивне минуле” – з життєрадісністю ($r = 0,226$; $p = 0,030$), “майбутнє” – із ефективністю у справах ($r = 0,211$; $p = 0,044$) і вихованістю ($r = -0,213$; $p = 0,042$).

В експериментальних групах не встановлено взаємозв'язків між шкалою “гедоністичне теперішнє” та смисложиттєвими орієнтаціями ($p > 0,05$).

Кореляційний аналіз ціннісних орієнтацій і смисложиттєвих орієнтацій, загальної осмисленості життя та ставлення до майбутнього досліджуваних свідчать про те, що для осіб із збалансованою часовою орієнтацією характерні кореляційні взаємозв'язки термінальних цінностей “продуктивне життя” із цілями в житті ($r = 0,134$; $p = 0,030$), інструментальних цінностей “дисциплінованість” ($r = 0,135$; $p = 0,029$) і “освіченість” ($r = -0,138$; $p = 0,025$) з процесом життя, “ефективність у справах” – з цілями в житті ($r = 0,128$; $p = 0,036$), “освіченість” – із загальним показником осмисленості життя ($r = -0,140$; $p = 0,024$) і локусом контролю-Я ($r = -0,162$; $p = 0,009$).

Термінальні та інструментальні цінності осіб із незбалансованою часовою орієнтацією мають кореляційні взаємозв'язки із смисложиттєвими орієнтаціями, локусом контролю і загальним

показником осмисленості життя, зокрема: термінальні цінності “впевненість у собі” – з цілями в житті ($r = 0,239$; $p = 0,022$), “розвиток” ($r = - 0,208$; $p = 0,046$) і “активне життя” ($r = 0,222$; $p = 0,032$) – з локусом контролю-життя, “творчість” – із осмисленістю життя ($r = - 0,295$; $p = 0,004$), результатом життя ($r = - 0,277$; $p = 0,008$), локусом контролю-життя ($r = - 0,274$; $p = 0,009$); інструментальні цінності “чуйність” ($r = 0,206$; $p = 0,048$) і “ефективність у справах” ($r = - 0,218$; $p = 0,039$) – із цілями в житті.

Особи із збалансованою часовою орієнтацією вважають, що не широта поглядів ($r = - 0,127$; $p = 0,039$), а високі запити ($r = 0,140$; $p = 0,024$) сприяють розумінню краси природи і мистецтва; активне діяльне життя забезпечується завдяки терпимості до поглядів і думок інших, умінню прощати іншим їх помилки ($r = 0,129$; $p = 0,038$).

Особи із незбалансованою часовою орієнтацією прагнуть досягнути матеріальної забезпеченості завдяки власній працьовитості і продуктивності в роботі ($r = 0,248$; $p = 0,018$), а не завдяки чесності ($r = - 0,239$; $p = 0,025$), яка є пріоритетною у структурі цінностей-засобів; життєвої мудрості – завдяки раціоналізму ($r = 0,208$; $p = 0,046$) і вихованості ($r = 0,276$; $p = 0,009$); вільного проведення часу, не обтяженого виконанням обов’язків – завдяки дисциплінованості ($r = 0,248$; $p = 0,017$) і вихованості ($r = 0,274$; $p = 0,009$).

Курсанти прагнуть досягти фізичного і психічного здоров’я: із збалансованою часовою орієнтацією – завдяки освіченості ($r = 0,136$; $p = 0,026$) і непримиренності до хиб ($r = 0,137$; $p = 0,027$), із незбалансованою часовою орієнтацією – завдяки раціоналізму ($r = 0,218$; $p = 0,037$).

Таким чином, ціннісні орієнтації курсантів характеризуються сформованістю цінностей-засобів і невизначеністю цінностей-цілей теперішнього. Ефективними цінностями-засобами теперішнього особи із збалансованою часовою орієнтацією визначили “дисциплінованість”, з незбалансованою – “вихованість” (визнана неефективною у майбутньому) і цінність нижчого рівня “життєрадісність”. У теперішньому курсанти із збалансованою часовою орієнтацією прагнуть самостійно будувати власне життя і виявляти незалежність у досягненні поставлених цілей ($r = 0,126$; $p = 0,048$). Курсанти вважають, що ефективність у справах не сприяє досягненню свободи як можливості здійснення життєвого вибору (на 5 % і 1 % рівнях статистичної значимості у першій і другій експериментальних групах),

при цьому особи із збалансованою часовою орієнтацією прагнуть до свободи шляхом старанності ($r = 0,134$; $p = 0,030$).

Установлені кореляційні взаємозв'язки між постановкою курсантами життєвих цілей і цінністю-засобом нижчого рівня "ефективність у справах" протилежні в осіб із різними профілями часової орієнтації: прямо залежні в осіб із збалансованою часовою орієнтацією та обернено залежні в осіб із незбалансованою часовою орієнтацією. Існує пряма залежність між постановкою цілей у житті й цінністю-ціллю "продуктивність життя" в осіб із збалансованою часовою орієнтацією.

Особи із збалансованою часовою орієнтацією покладають на себе відповідальність за реалізацію поставлених життєвих цілей ($r = 0,164$; $p = 0,008$). Особи із незбалансованою часовою орієнтацією пов'язують життєві цілі з інтересом та емоційним насиченням теперішнього моменту життя ($r = 0,266$; $p = 0,011$), отриманням результату ($r = 0,228$; $p = 0,028$), що не підкріплюється власною відповідальністю за їх реалізацію ($r = 0,165$; $p = 0,187$), та можливістю вільного вибору життєвих цілей ($r = 0,201$; $p = 0,059$).

Відповідальність за власне життєздійснення курсанти розглядають у нерозривному взаємозв'язку з можливістю його контролю. Особи з незбалансованою часовою орієнтацією розглядають можливість здійснення контролю вчасне життя як активне діяльне життя ($r = 0,222$; $p = 0,032$) та більше пов'язують із здатністю до його контролю і впевненістю у своїй можливості керувати власним життям у теперішньому, ніж особи із збалансованою часовою орієнтацією (на рівнях статистичної значимості $p = 0,023$ та $p = 0,033$).

Упевненість у собі, що є необхідною умовою існування особистості як суб'єкта активності, здатного до самостійного вибору цілей, займає чільне місце у структурі термінальних цінностей курсантів. Курсанти, у яких часова орієнтація незбалансована, прагнуть бути впевненими у собі, намічаючи життєві цілі, а курсанти із збалансованою часовою орієнтацією переконані, що невпевненість людини у собі пов'язана із сприйняттями нею життя як фатального.

Творчий підхід до власного життєздійснення зумовлює низький показник шкали "фаталістичне теперішнє" в осіб із збалансованою часовою орієнтацією. Курсанти з незбалансованою часовою орієнтацією заперечують творчість у побудові власного життя, що не сприяє осмисленості життя, здійснення його контролю і задоволеності отриманими результатами.

Узагальнюючи вищезазначене, необхідно виокремити:

1. Термінальні та інструментальні цінності курсантів із збалансованим і незбалансованим часовим профілем значно відрізняються між собою, що вказує на їх різні життєві інтереси та позиції. Курсанти не ставлять високих запитів до життя і не намагаються впливати на навколишній світ шляхом творчого сприйняття і перетворення, прагнуть до незалежності. Відповідальність за свої вчинки курсанти розглядають у нерозривному взаємозв'язку з можливістю здійснення контролю власного життя.

2. Установлено кореляційні зв'язки термінальних та інструментальних цінностей курсантів із загальним показником осмисленості життя, локусом контролю-життя, смисложиттєвими та часовими орієнтаціями.

3. Ціннісний компонент життєвої перспективи курсантів із збалансованою часовою орієнтацією характеризується сформованістю і узгодженістю ціннісних орієнтацій, глибоким осмисленням життя, відповідальністю за реалізацію життєвих цілей. Ціннісним орієнтаціям курсантів із збалансованим часовим профілем притаманні сформованість цінностей-цілей і цінностей-засобів майбутнього, чітка усвідомленість ефективних цінностей-засобів і відсутність цінностей-цілей гедоністичного теперішнього. У теперішньому часі активність життєвої позиції курсантів визначається дисциплінованістю.

4. Ціннісний компонент життєвої перспективи курсантів із незбалансованою часовою орієнтацією характеризується неузгодженістю ціннісних орієнтацій, несформованістю цінностей-цілей теперішнього і майбутнього, меншою осмисленістю життя і невідповідальним ставленням до реалізації життєвих цілей.

Перспективами подальших досліджень є аналіз та інтерпретація взаємозв'язків ціннісного компоненту зі структурними компонентами життєвої перспективи курсантів ВНЗ МВС України.

Список використаних джерел

1. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи [Текст] / Евгений Иванович Головаха. – К. : Наук. думка, 1988. – 144 с.
2. Кон И. С. Психология ранней юности : [кн. для учителя] / Игорь Семенович Кон. – М. : Просвещение, 1989. – 255 с.
3. Захаренко Л. М. Психологічне дослідження особливостей ціннісно-часового аспекту становлення життєвих перспектив курсантів вищих навчальних закладів МВС України / Л. М. Захаренко // Юридична психологія та педагогіка. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – № 11. – С. 75–82.